

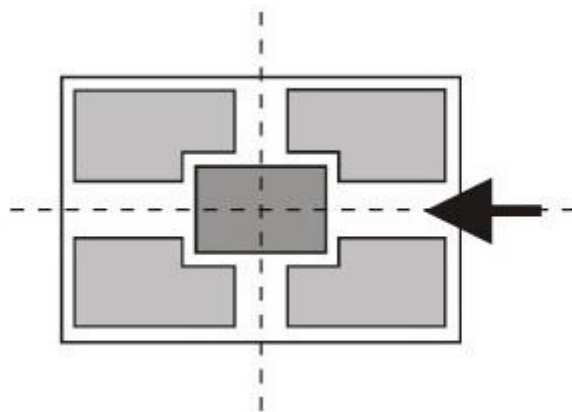
عنوان مقاله : پردیس های ایرانی

تالیف : امیر اصلان معصومی (آرشیتکت و طراح شهری)

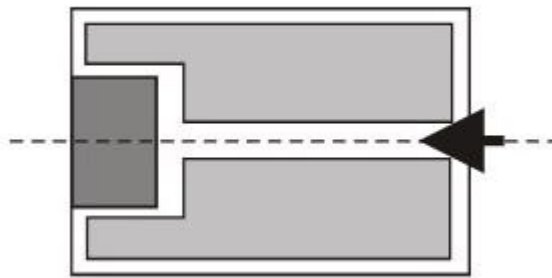

شهرهای تاریخی ایران همواره پذیرای حضور باغ در اشکال گوناگون خود بوده‌اند ، نحوه حضور و ظهور باغ در شهر دارای ابعاد بسیار متفاوتی است و در هر کجا بسته به محیط ، اقلیم و فرهنگ شکل خاصی را پذیرفته است. در گذشته به باغ پردیس گفته می شده است که در واقع همان باغ امروزی است.

از آنجا که گستره پردیس ایرانی تنها به تک باغها خلاصه نمی‌شود و می‌توان ابعاد متفاوتی از حضور این پدیده در زندگی خصوصی و جمعی ایرانیان بر شمرد و از آنجا که مقیاس پردیس ایرانی از حیاط کوچکترین خانه‌ها تا مقیاس شهر- پایتخت‌هایی چون اصفهان عهد صفوی جلوه می‌نماید ، از این رو جایگاه پردیس در شهر ایرانی از اهمیت خاصی برخوردار است.

شکل‌گیری شهرهای تاریخی ایران و رشد و توسعه آنها ، با توجه ژرف به بحث پردیس و باغ سازی چه در رابطه ساختاری میان باغ و شهر و چه در استفاده از باغ و عناصر مهم باغ سازی در پیکره شهر صورت پذیرفته است.

در این راستا نه تنها باغها از موقعیت شهری تاثیر پذیرفته‌اند بلکه شهر و مجموعه‌های شهری نیز تحت تاثیر باغ یا مجموعه باغها قرار گرفته و حتی گاه استخوانبندی محورهای اصلی شهر را شکل بخشیده‌اند.

یزد - نمونه پردیس ایرانی

معماری و شهرسازی ایران جولانگاه حضور باغ به سبک و سیاق خاص خود است و پدیدآورنده الگوهای بی نظیر پیوند، درهم تنیدگی و یگانگی باغ، معماری و شهر است.

پیوندی که تاثیرات ساختاری و شکلی را از یک سو، جنبه‌های معنوی، مفهومی و روانی را از سوی دیگر، و همچنین نیازهای زیست محیطی و حیاتی مردمان و زیستگاه آنان را پدید می‌آورد.

شناسایی تجارب طرح ریزی شهر ایرانی در ارتباط با نحوه بهره‌گیری از پردیس در ساختار شهر و فضاهای شهری می‌تواند نقش ارزنده‌ای را برای بازسازی، مرمت و توسعه این شهرها ایفا نماید.

آنچه بسیار روشن است این است که بررسی‌ها و مطالعات صورت پذیرفته در خصوص باغ و شهر بسیار اندک است، و بیشتر به بررسی‌های موردی در این خصوص پرداخته شده است.

پردیس ایرانی بیشتر حاکی از نیازهای روحی انسان است. از زمان‌های قدیم بخش اساسی از زندگی ایران و معماری آن بوده و در موجودیت آتشکده‌های بزرگ و تقویت نمادین آنها، سهم داشته است. از زمان سومریان، پردیس، معبد و قصر سلطنتی را احاطه میکرد.

بی شک باغ در چنین اقلیم خشکی همه چیز از آسایش و زیبایی داشت تا عرضه کند. ولی هنگامیکه مبارزه به خاطر زنده ماندن بیش از لذت شخصی اهمیت داشت. این یک موضوع فرعی بود. از آنجا که همه چیز را از مشیت خداوند می‌دانستند.

ایرانیها از قدیم الایام به ساختن باغ و باغچه در حیاطها و دور و بر خانه‌ها علاقه‌ی خاصی داشتند. شاید خاطره‌ی میهن اصلی و خاستگاه قوم آریا منشأ این علاقه بوده است.

آنها باغچه‌هایی را که در اطراف بنا می‌ساختند «په اره دئسه» می‌نامیدند. فرامانروایان شهرهای داخل ایران، یا شهرهای قلمرو شاهنشاهی ایران در خارج، همه ملزم به ساختن چنین باغچه‌هایی بوده‌اند. مثلاً یکی از این په اره دئسه‌ها یا پردیس‌ها در تخت جمشید بود که خشایار شاه در هنگام بر شمردن نام بناهایی که ساخته، از آن یاد کرده است.

پردیس‌های ایرانی ترکیب و شکلشان را از تعریف هندسی و ساختاری خود و از تطبیق نظام‌های پایدارشان یافته‌اند. هندسه همچون نقشی که در شکل‌گیری معماری ایرانی دارد شالوده شکل‌گیری باغ نیز به‌شمار می‌آید، تا آنجا که مهمترین ویژگی و شاخصه باغ ایرانی فضای به‌غایت هندسی، منظم و از پیش طراحی آنهاست.

این شالوده هندسی در انتزاع مفاهیم، مبانی و عناصر شکل‌دهنده باغ و نحوه ترکیب این عناصر و اجزاء که در نهایت به‌ارایه شکل کلی آن می‌انجامد نقش دارد. هندسه باغ ایرانی اصلی مهم در باغسازی ایرانی است.

توجه به اشکال هندسی و ایجاد اشکال مربع برای ساده نشان دادن اجزاء باغ و تعیین محل دقیق کاشت درختان به‌گونه‌ای که ردیف درختان از هر طرف دیده شود، دارای اهمیتی خاص بوده است. درباغ ایرانی تأکید بر میان‌آسه اصلی است. گذرگاهی چهار جانب باغ را دور می‌زند. مسیرهای فرعی، باغ را به باغچه‌ها تقسیم می‌کند و باغچه‌ها کرت‌ها را در بر دارند.

ویژگی باغها :

- ۱- دیوار محصور دورشان دارند >= درونگرا بودن
- ۲- هندسی بودن ساماندهی فضایی آن <= باغها همه هندسی هستند - باغ ایرانی هندسی است، حتی درختهای آن، برخلاف باغهای ژاپنی و چینی که الگوی باغ را از خود باغ گرفته‌اند
- ۳- وجود سر در بصورت ساختمان <= المانهای ورودی: پیش‌خان - پیش‌طاق - آستانه یا پای در - پلنگ (درگاه میان یک دیوار ستر، از آستانه تا پایان پهنای دیوار) - دالان درون باغ - در اغلب باغها ساختمانهای ورودی ۲ طبقه هستند
- ۴- دارای برج
- ۵- شبکه خیابان بندی راست

- ۶- شبکه آب نماها و آبیاری راست
- ۷- ساختمان کانونی (کاخ ، کوشک ، کلاه فرنگی و ...)
- ۸- باغچه های چهارپهلوی پر از درختان و گلها

نقشه های باغهای ایرانی :

- ۱- باغهای تخت و کم شیب => باغ فین کاشان ، باغ دولت آباد یزد
- ۲- باغهای شیبدار و سکوبندی شده => باغ تخت شیراز
- ۳- باغهای ساخته شده بر روی زمینهای دارای پستی و بلندی و کمتر دست خورده => باغ عباس آباد بهشهر

تقسیم بندی باغها در جهان :

- ۱- باغ هندسی : آمیختگی اندامها ، بخش بندی و آراستگی کالبد آن ، چهار چوبی هندسی دارد و برگرفته از سازمان هندسی می باشد => خطوط راست ، گوشه های راست ، اندازه های پیراسته ، راسته راهنما ، دیدهای ویژه ، شبکه بسامان آب و آبیاری => باغهای ایرانی و هندی
- ۲- باغ دورنمایی (ضد هندسی) : آمیخته ای از اندامهای چشم نواز با کالبدی آزاد => نرمش خطوط ، راه های اریب ، گوناگونی رویه ها (گوناگونی سطوح) ، پرهیز از راسته سازی => باغهای ژاپنی و چینی
- ۳- باغ هندسی - دورنمایی : آمیخته ای از نوع اول و دوم => باغهای فرانسه و انگلیس

ویژگیهای کلی باغ:

- در باغها ۴ عنصر مرتبط با آب داریم : ۱- جوی ها ۲- آب نماها (در مقاطع جوی ها) ۳- آبفشان یا فواره ۴- آبشار یا آبشره
- همه کوشک های دو طبقه هستند
- باغ ایرانی ، باغ پرسپکتیو یک نقطه ای است
- باغ ماهان کرمان شاهکار بازی با آب است ، شیب آن از باغ فین و دولت آباد بیشتر است
- آب و حرکت عناصر اصلی باغسازی هستند
- تریسه : گذرگاه های باغها

- کهن ترین باغ ایرانی باغ پاسارگاد (باغ کوروش) می باشد.

برخی از این نظام‌ها همچون نظام مالکیت زمین، نظام اقتصادی و معیشتی و نظام اجتماعی، فراتر از آنکه بر شکل‌گیری باغ تاثیر می‌گذارند، شکل کلی سکونتگاهها و محیط‌های انسانی را تعیین می‌کنند و برخی از آنها بیشتر مختص شکل‌گیری فضاهای معمارانه و آنچه بیشتر مورد توجه ما است یعنی باغ می‌گرداند. مجموعه این نظامها هنگامی که در ارتباط با هم قرار می‌گیرند و یا صحیح‌تر اینکه بگوییم بر هم منطبق می‌گردند، با مدد از آنچه از محیط طبیعی و مصنوع در اختیار می‌گیرند و با در نظر داشتن اصول، هندسه و هنجارهای معماری ایرانی در محدوده‌ای تعریف شده نمادی از بهشت را شکل می‌بخشند.

باغهای ایرانی یا در زمین مسطح بنا می‌شدند و باغهای دشتی بودند، یادر زمین شیبدار، که امکان می‌داد باغ را با آبشارها و درختهای بیشتر، زیباتر بسازند. در باغ ایرانی توجه خاصی به شکل‌های هندسی می‌شد و شکل مربع که فاصله بین اجزا باغ را ساده و روشن نشان می‌داد از اهمیت خاصی برخوردار بود. به وقت کاشتن درخت، نخستین گام، دقت در تعیین فاصله ی محل کاشت از هر طرف بود و بدین ترتیب مربعهایی شکل می‌گرفت که از هر طرف که نگاه می‌کردند ردیف درختان را می‌دیدند. مثلاً اگر به باغ جعفری بم بروید می‌بینید که درختان نخل حتی یک سانتیمتر پس و پیش نیستند.

دوره ی پارسها و پارتها:

در ایران باستان به گل " اسپرم " یا " اسپرغم " می‌گفته اند و در آثار سده‌های نخستین هجری نیز این نام بسیار به کار رفته است. اقوامی که در سرزمین ایران می‌زیسته‌اند از دوران باستان گونه‌های بسیاری از درختان و گلها و سبزه‌ها را می‌شناخته و با گل پیوندی پایدار داشته‌اند و بزرگداشت نوروز که خود جشن پیشباز آمدن بهار و گل و سبزه است نشانگر آن است . این جشن درواقع جشن روئیدن گل و گیاه است و گرمای داشتن گل و بزرگداشت نوروز با هم بستگی دیرینه دارند. ایرانیان بر سفره ای که درنوروز می‌گسترده‌اند گل می‌نهادند.

باغهای معلق بابل که به وسیله بخت النصر برای همسر ایرانی وی، دختر فرمانروای ماد، احداث شده‌اند بر طبق اصول طرح پارادیس ایجاد گردیده، بطوری که از نظمی خاص و الگویی مناسب برخوردار و تا زمان اسکندر هم به جای مانده بوده است.

پاسارگاد - پردیس ایرانی مربوط به دوره هخامنشیان

پردیس اخیراً کشف شده از پاسارگاد که احتمالاً اولین طرح اجرا شده از "باغ اندر باغ" عظیم شهر - پایتخت ناتمام کورش بوده و نیز وصف پردیس کورش جوان در شهر ساتراپ نشین غرب ایران که گزنفون نقل می‌کند، دیگر نمونه‌هایی کافی برای نمایش ولو نه خیلی روشن از رابطه ساختار باغ و شهر در شهرهای طراحی شده هخامنشیان می‌باشد، بدون جهت نبود که یونانیان هخامنشیان را بزرگترین باغسازان جهان میدانند.

سپاهیان مصر باستان در سفرهای جنگلی که از راههای پارس - چین و باختر عبور کرده اند در سفرنامه های جنگلی خود از اینکه ایرانیان در دل بیابان بهشتهای زمینی آفریده اند با تحسین یاد کرده اند.

سنگ نگاره های هخامنشی نشانگر نظم هندسی باغهای ایرانی هستند و درختان راست قامت و موزون نقش برجسته‌ها، که از نظم نظامی و لشکری سبق می‌برند، هم‌ریشگی و همسانی پلانهای باغ و بنا را بیانگرند. با انقراض سلسله هخامنشی، ترکیب هندسی سراسر است و باغراها عمود بر هم، کرتها چهارگوش مستقل که هیچیک پس مانده کرتی دیگر نیست.

باغها درکرت بندیهای دقیقی سامان گرفت و سراسر قرینه سازی شد، چون که طرح آن پیشاپیش در ایران روزگار هخامنشی (۳۰۰-۵۰۰ ق.م) توسعه جانانه یافته بود. با پردیسهایی ساسانی (۶۰۰-۲۰۰ م)، باغ نقشه‌ای باشکوه به خود گرفت که طرحهای مندل‌وار و کوشکهای در ملتقای چهار خیابان داشت.

درباره گل‌های باغهای ایرانی در دوره ساسانیان آقای فریدون جنیدی می‌نویسد: در میان فنونی که به زبان پهلوی از دوران باستان بر جای مانده است رساله کوچکی است به نام خسرو کواتان و ریدکی به معنی خسرو فرزند قباد، خسرو انوشیروان و پسر نوجوان که در گفتگویی میان این دو از ۲۲ نوع اسپرم خوشبو نام برده شده است. احداث چهار باغهای معروف ایران که در زمان ساسانیان متداول گردید در واقع نوع تکامل یافته پردیس محسوب می‌گردد.

- باغ ایرانی در دوران اسلام :

طرح باغهای ایرانی و ساختمانهای آن غالباً آمیزه ای از سبک معماری و باغ سازی پیش از اسلام و شیوه معماری سده های بعد که ویژگی های کلی معماری ایرانی را داراست و با نام معماری اسلامی شناخته می شود و برخی تأثیراتی که از معماری و باغسازی کشورهای دیگر پذیرفته می باشد.

باگسترش اسلام، باغسازی ایرانی نزد مردم نقاطی که پذیرای اسلام شدند رسوخ کرد. به ویژه کشورهایی که اسلام بواسطه ایران بدانجا راه یافت و سرزمینهایی که در حوزه مکتب هنر و معماری اسلامی ایران بودند. در اروپا از باغهای زیبای اندلسی " الحمراء " را می توان نام برد و در آسیا باغهای ببری کشمیر را که در شمار نامدارترین باغهای دوران اسلامی هستند. باغ و حیاط ، مکمل فلات گرم و کم آب ایران، اهمیت خود را در عصر اسلام در حدّ صوری تصویری از فردوس حفظ می کنند .

- دوره صفویه :

سالهای بعد از حمله مغول تا استقرار حکومت صفویه هرچند که دوره تسلط اقوام بیگانه برسرزمین ما و مبارزات پراکنده مردم با این فرادستان و ایجاد حکومتهای ملوک الطوائفی و کوچک است ، با اینحال کم و بیش در آثار علمی و ادبی و تاریخی نشانه های حاکی از اشتیاق مردم به باغسازی و پرورش درخت و گل دیده می شود و از آن جمله آثار مینیاتوری، و نقاشی های هنرمندان دوره جانشینان تیمور که غالباً باغهای آن زمان را به تصویر کشیده اند قابل توجه است. در دوره حکومت صفویه که مجدداً رفاه و آرامش نسبی در کشور برقرار گردیده احداث باغ و پرورش گل رونق فراوان یافته است.

چهار باغها نیز به نوبه خود در طی تاریخ شکل بهتری یافتند. هشت بهشت اصفهان که در زمان شاه سلیمان در یکی از این چهار باغها بنا شده نمونه پیشرفت امر طراحی بین ایرانیان است . خیابان چهار باغ اصفهان در زمان صفویان ساخته شد. باغهای مشهور چهار باغ چنین بوده اند: باغ تخت ، باغ کاج ، بابا امیر، توپخانه ، نسترن، بلبل ، فتح آباد، گلدسته، کاووس خانه و پهلوان . از دیگر باغهای دوران صفویه می توان به باغهای زیر اشاره کرد: (باغ عباس آباد کاشان ، باغ تاج آباد نطنز ، باغ صفوی و باغ خلوت بهشهر ، باغ سعادت آباد قزوین، و دیگر باغهای کاخهای پادشاهان صفوی).

- دوره زندیه :

انواع درختان و گلهای باغهای دوره زندیه تقریباً مشابه دوره صفویه است در زمان کریم خان ، بیشتر باغهای به جای مانده از پیش بازسازی شدند، مانند باغهای دلگشا، گلشن، نظر و جهان نما. باغ نظر پیش از کریمخان ساخته شده و در مرکز شهر در محله درب شازده و نزدیک بازار وکیل جای دارد و چون پایگاه فرمانروای شهر بوده آن را باغ حکومتی نیز می نامیدند. کریمخان در زمان خود در این باغ گلکاری و خیابان کشی نو کرد و چند ساختمان به آن افزود.

از همین رو او را بنیان کننده باغ می دانند. این باغ در زمان قاجاریان یکی از بهترین باغهای شیراز بوده است. از دیگر باغهای دوره زندیه می توان به باغهای زیر اشاره نمود: (باغ گلشن طبس ، باغ هفت تن شیراز ، باغ دولت آباد یزد).

- دوره قاجاریه :

درختان و گلهای معمول در باغهای دوره قاجاریه تقریباً همانند دوره معاصر است. درختکاری و گلکاری باغها در اوایل دوره قاجاریه هنوز غالباً به شیوه قدیم ایرانی بوده است ولی به تدریج گلکاری فرنگی بویژه در دوران پادشاهی ناصرالدین شاه رایج گردیده و گلکاران و باغبانان فرنگی هم به ایران آمده و شیوه گلکاری غربی را با خود آورده اند.

کاشان - پردیس ایرانی به نام فین

تعدادی از باغهای این دوره عبارتند از: باغ عفیف آباد و باغ دلگشا و باغ نارنجستان و باغ ارم و باغ منشی باشی و باغ سالاری و باغ ایلخانی و باغ خلیلی شیراز، باغ نشاط لار ، باغ شاهزاده و باغ هرنندی کرمان، باغ سردار محتشم رشت، باغ چهلستون بهشهر ، باغ معین و باغ میرزا عباس بمی و باغ عبدالرحیم خان یزد، باغ گلستان و باغ لالهزار تهران.

در یک قرن اخیر ، فرهنگ و معماری و باغسازی ما به راه انحطاط افتاد و باغهای معاصر ایرانی، دستخوش بی هویتی و اغتشاش گردید. در تهران باغ فرح آباد نمونه نزدیک و گویایی است از شروع انحطاط . اگر چه هنوز برخی از باغهای به جای مانده از گذار تاریخ، استوار و پابرجا هستند.

منابع :

- سیر تحول باغ ایرانی، طاهره نصر
- باغ ایرانی، محمد کریم پیرنیا
- شیوه ی باغ آرای و عناصر تشکیل دهنده ی باغ ایرانی، طاهره نصر
-